

Vincze Endre: A NEVELÉS CÉLJA ÉS FELADATAI

Tankönyvi meghatározás szerint a nevelés **értékteremtő és értékközvetítő** tevékenység. Az érték független az egyes személyektől, a tértől és az időtől, s önmagában érvényes filozófiai kategória.

Waldapfel János a nevelés szót a nő, növel, növekszik szavakkal hozza összefüggésbe: „a nevelés a növendék testi-lelki energiájának szándékos növelése”. Az energia általában a *munkára való képességet* jelenti. A *testi energia* a fizikai munkavégzést szolgálja, a lelki energia pedig részben a *megismerést* (megértés, előrelátás), részben az *akarást* (elhatározást) teszi lehetővé. A megismerést szolgáló energiát *értelmi*, az akaráshoz szükségeset pedig *erkölcsi energiának* is nevezik. Így az emberi cselekvéshez szükséges **személyes energia** felosztható **testi, értelmi és erkölcsi energiákra**.

A személyes energia növelése bizonyos életkortól kezdve a nevelendő személy feladata lesz, vagyis a *nevelő és növendék ugyanaz az egyéniség kell hogy legyen*. Ez az **önnevelés stádiuma**, amelynek bizonyos értelemben igen korán el kell kezdődnie. Nélküle jóformán nincs is nevelés. De amíg ez nem alakul ki teljesen, *mások nevelő munkájára is szükség van*, szűkebb értelemben ez utóbbit nevezik **nevelésnek**. Az **önnevelésre nevelés** a nevelőmunka szerves része, s a cél az **önnevelés** megalapozása, teljes kialakítása, s az *önálló személyiségnek az autonóm morál szerinti cselekvésre való segítése*.

Imre Sándor szerint a nevelésben határozottan meg kell különböztetni a **célt és a feladatokat**: a cél a nevelés egyetemes rendeltetéséből következik, a feladatokat a nevelés részleteiből s a nevelés tárgyának állapotából kell megállapítani; a cél és a feladatok együtt a nevelés egységét világítják meg.

A cél és a feladatok megkülönböztetése. A cél és a feladatok abban különböznek egymástól, hogy **a cél az a végső pont**, amelyet valamely tevékenységgel **el akarunk érni**, a feladatok pedig azok a **tennivalók**, amelyeket a cél felé való haladás érdekében el kell végeznünk. *Cél csak egy lehet*, s abban az egyben a tevékenység mindenik részletének találkoznia kell; *feladat pedig annyiféle, ahány részlete van a munkának*. A cél tehát az egészre, a feladat részletekre vonatkozik, s a feladatok egyrészt párhuzamosak, azaz egyszerre több is áll előttünk, másrészt pedig sorozatosak, azaz egymás után következnek. Szellemi tevékenységnek a célja mindig gondolat (célgondolat): a munkának eszmei végső pontját jelöli; a feladat pedig valami érzékelhető eredmény létrehozását kívánja. **A nevelés célja**: az az irányító gondolat, amelynek fokozatos megvalósítását a sok részletből álló neveléstől várjuk.

A nevelés feladatai: azok az *egyes, egyszerűbb tennivalók*, amelyeknek elvégzése a célhoz közelebb juttat, és valamennyinek tökéletes elvégzése *a cél elérését jelenti*. A cél és a feladatok megkülönböztetése tisztábbá teszi a nevelési célok rendkívül bonyolult kérdéseit: *így nem kell többféle célt kitűznünk* a nevelés elé, és amint a felismert cél a feladatokat megvilágítja, ezek mintegy önként rendeződnek.

A nevelés célja: A nevelés célja a nevelés fogalmából következik. A valósághoz akkor jutunk közel, ha nemcsak azt nézzük, hogy mi a nevelés szerepe ma, a magunk közvetlen látókörében, a mostani viszonyok között, egy-egy ember sorsában, hanem azt is keressük: **mi hozta létre a nevelést és mivé alakult az emberiség életében**, tehát mik azok a **sajátosságai**, amelyek a **váltakozó korszakokban is mindig azonosak és így a nevelésre vonatkozóan kétségtelenül jellemzők**.

Nem az a kérdés: miként vélekedtek egyesek, korszakok, népek a nevelés céljáról, hanem az, hogy *mi következik a nevelés mivoltából*. Ennek kell a nevelői gondolkodásban tudatossá válni.

A cél szempontjából a nevelés fogalmának az a **két vonása a legnevezetesebb**, hogy a nevelés

- a) a **közösség** életéből fakadó és azt alakító tevékenység,
- b) az **egyén fejlődését** segíti elő.

Kettős célja van tehát: *egy közösségi-szociális és egy egyéni-individuális célja*. Az egyik azt mondja meg, hogy mi áll célként a nevelés mint a közösség életmegnyilvánulása előtt; a másik meg azt, hogy mi a célja a nevelésnek mint az egyes emberen végbemenő tevékenységnek. A kettő együtt pedig azt bizonyítja, hogy a nevelés *közösségi (szociális) és egyéni (individuális) célja nem két külön cél, hanem tökéletesen egybeesik*. Végső soron *pozitív személyiségek neveléséről* van szó, akik *jó közérzettel tudnak beilleszkedni szűkebb környezetükbe, ill. a társadalomba*, s ezáltal a **biológiai lényekből szociális lények válnak**.

a) **A közösség a neveléstől** minden korban azt várja, hogy az új nemzedéket beleillessze az idősebbek életébe, a felnőtteknek munkatársaivá, a közös munka folytatóivá tegye. Ez a közös munka helyenként és időnként különböző. Eszerint az emberek kívánatos minősége, vagyis a közösségnek a nevelés elé állított követelménye is változik, de változatlan a követelmény lényege: *a nevelés olyanná tegye az ifjakat, amilyen emberekre szükség van*.

Mindezekből egyenesen következik, hogy bár változó alakban, változó tartalommal, de a nevelésnek mindig *egy a rendeltetése: a közösség jövőjét kell biztosítani értékeinek megőrzése és érdekeinek szolgálása által*.

b) **Egyéni szempontból** a nevelés az egyes ember **teljes kifejlődését** látja célul maga előtt. Minthogy azonban tapasztalati valóság az, hogy egyesek fejlődése különböző mértékű és irányú lehet, ezért a nevelésnek az egyesre vonatkozó célját pontosabban így jelölhetjük meg: **az egyesek számára lehetséges a teljes fejlettség**. A teljesség azt jelenti, hogy a kifejlődés végbement minden irányban, amely irányban az embernek fejlődnie kell, és mindegyik irányban annyira, amennyi fejlődésre az egyén képes. Az ember testi és szellemi fejlődésének három nagy területe a *testi, értelmi és az erkölcsi fejlődés*. **A testi fejlődés eredménye az egészséges élet, az értelmi fejlődése a szellemi önállóság, az erkölcsi fejlődése a nemes jellem**. E három együtt: a **teljes fejlettség**.

c) **Az egyes emberre vonatkozó különböző célok** a teljes fejlettség gondolatában összeolvadnak, mert az ember **egységes valóság**: bármely irányú is a hatás, az egész embert éri, a testi hatásnak értelmi és erkölcsi vonatkozásai vannak, az értelmi hatásnak erkölcsi és testi, az erkölcsinek értelmi és testi vonatkozásai. Bármelyik oldalról éri az embert alakító hatás, azzal más téren is jár valamilyen eredmény: nem csupán a szervezet vagy az értelem vagy az erkölcsi minőség alakul, hanem *mindig az egész ember*.

Az egyes emberre gondolva, nevelési célt csak egyet láthatunk: a **teljes fejlettséget**. S ez az *egyéni cél a közösségi céllal is tökéletesen egybeolvad*, amint a fejlettség értelmét és kialakulását meggondoljuk. Az **egészséges életnek** számtalan feltétele a közösségben van, s a közösség életének feltétele, alapvető követelménye az egyesek egészsége. A **szellemi önállóság** mások között fejlődik, a közös életből fakadó közös és egyéni kérdések megítélésében jelentkezik, s a közösségnek érdeke, a jövő szolgáltatásának feltétele és követelménye, hogy a közösség tagjai értelmi tekintetben is egészen fejlettek legyenek. Az **erkölcsi fejlődést** kifejező **jellem** a mások iránti magatartásban nyilatkozik meg. Csak az emberek együttélése közben fejlődik, a közös élet terméke, s aszerint, *hogy milyen a jellem*, a **közösség életének építő vagy bomlasztó tényezője** lehet. Ezért a **jellem nemessége** a *közösségi életnek ugyanolyan alapvető feltétele, mint a testi egészség és a szellemi önállóság*.

A közösség érdekeit fel nem ismerheti, értékeit meg nem védheti senki,
- aki nem egészséges, mert az önmagával foglalkozik, vagy dolgozni nem tud,
- aki szellemileg nem önálló, mert az öntudatlanul kárt tehet és megteveszthető, tehát mások kezében kártevés eszköze lehet,
- akinek nem nemes a jelleme, mert az ilyen ember alantas érdekből tudatosan is árthat a közösségnek.

*Az egyéni és közösségi nevelés célja teljesen egybeesik, mert **egyén nincs közösség nélkül**: az egyén élete a közösségből származik, közösségben folyik; **közösség pedig nincs egyén nélkül**: összetartozó egyének egysége az, s **csupán ott beszélhetünk közösségről, ahol az egyének érzik az összetartozást**. Ez az egység annyira szoros, hogy ha a nevelés nem törődik is az egyes ember közösségbe tartozásával, nevelésünk a közösségre mégis hat, mert az **egyén tulajdonságai a közösségben érvényesülnek**; s lehetetlen, hogy a nevelés közösségi célja érdekében ne az egyénekre igyekezzünk hatni, mert egyébként a közösséget sehogy sem foghatjuk meg. Akár az egyes ember, akár a közösség oldaláról nézzük a kérdést, a nevelés célja: az **egyének teljes kifejlődése**. Annyival inkább, mert a teljesen kifejlett ember jellemvonásai között a **közösségbe való tartozás tudata és a közösségért való felelősség érzése is ott van**.*

A személyiség. Az egyes ember szellemi minőségét az életének különböző szakaszaiban úgy érthetjük meg, ha az *egyéni életet fejlődési folyamatnak tekintjük*. Az egyén egész életében ugyanaz, fejlődésének mindenik foka magába foglalja a megelőzőt, de valami határozott, új vonás mégis megkülönbözteti önmagának előbbi, kevésbé fejlett állapotától. Ebben a folyamatban nevezetes az az emberi sajátosság, *hogy mindinkább a szellemi (erkölcsi és értelmi) tulajdonságok lépnek előtérbe*, az egyén ebben az irányban gyarapodik és alakul másoktól eltérően, azaz egyéni módon. Ez nem jelenti a testi fejlődés jelentőségének csökkenését, mert az ember fejlettségének a testi fejlődés teljessége is követelménye; de kétségtelen, hogy a testi fejlettség értékesítése is a szellemi minőség alakulásán fordul meg, ezt kell tehát az *egyéni fejlődés szempontjából döntőnek* tekintenünk.

Az egyén fejlődésének **három nagy szakasza** van. Az **első szakasz** eredménye az, hogy kialakul az **ember egyénisége**, azaz teljesen megállapodnak a másoktól megkülönböztető vonásai; ezek között a testi és szellemi vonások egyaránt nevezetesekek. A **második szakaszban** kifejlődnek az egyén cselekvésének állandó mozgatói, kialakul a **jellem**, a magatartásnak, a cselekvés irányának határozottsága. A folyamat **harmadik szakasza** a fejlődésnek azokat a lépéseit foglalja magában, amelyek a **jellem fokozatos tisztulását** jelentik.

Ez a tisztulási folyamat **három lépésből** áll, azaz a jellem tekintetében az emberek három csoportra oszlanak.

- Az **első csoportban** vannak azok, akiknek cselekvését az **ösztönök, alsóbb rendű érzelmek** kormányozzák; ezek csak önmagokkal törődnek, csak a kellemeset keresik; ez az **érzékiesség, a hedonizmus, az önzés foka**.

- A **második csoport** tagjai már tudják, hogy beletartoznak az emberi közösségbe, másokra tekintettel kell lenniük, mert különben pórul járhatnak; ezek igyekeznek eleget tenni a közösség életét szabályozó törvényeknek, engedelmeskedni a közösséget képviselő felsőbbbőségnek, ezzel megóvják magukat zavartól, kellemetlenségtől, sőt külső elismerést is szereznek; ez az **alárendeltség, az utilitarizmus (haszonelvűség), a kényszerű alkalmazkodás foka**.

- A **harmadik csoport** tagjainak cselekvésében a személyes megfontolás és elhatározás a

döntő, s a döntésben megállapodott elvek az irányadók; ezek is alkalmazkodnak a közösséghez, de *nem külső hatalmak kényszerítésére*, hanem **belső indításból**; ezeknek a közösség nem valami szétfolyó, általános fogalom, hanem az *egyetemes emberi közösségnek* egyik alakulata, ezt világosan látják és igyekeznek beilleszkedni, de nem azért, hogy valami szabályba ne ütközzenek, hanem hogy a *felismert hivatást betöltsék*, és ezzel a *saját közösségüknek szolgálnak*; ez a **fok a szándékos és sajátos alkalmazkodás, az ideáлизmus, az autonómia foka**. Ez utóbbit **altruizmusnak** is nevezik, vagy keresztény szóhasználattal **másokért élésnek**.

Csak a teljesen kifejlett ember igazán művelt ember, és a művelt ember élete lehet igazán *személyes élet, amelyet önmaga kormányoz a nemes eszmények felé*. Az ilyen ember élete *egybeolvad a közösség életével*, minthogy a *tudatosság* (magának és körülményeinek, erejének, gyengeségének és feladatainak ismerete) és az *erkölcsösség* (mások iránt való jóakarát, a másokért való felelősség érzése) a *közösség szolgálatára kötelezi*. **A személyiség eszerint a közösségivé (szociálissá) vált egyén**; ez nem csupán magában nézi önmagát, hanem a közösségben is; nemcsak azt tudja, hogy kénytelen-kelletlen közösségbe tartozik, hanem már az is tudatossá vált benne, hogy **ő a közösségnek sajátos értékű tagja, és ennek megfelelően él**. Ez a teljesen kifejlett egyén; ebben tűnik ki a nevelés egyéni és közösségi céljának teljes egysége, mert a művelt ember, a **személyiség** a maga erejét a közösség tisztán felismert szervezetében a maga körében érvényesíti, egyéni tudatossága nem választható el benne a közösség tudatától (*szociális tudatosság*).

A nevelés feladatai. A nevelés feladatainak egyik része örökös, azaz mindenik korszakban, minden egyes emberre nézve ugyanaz, tehát korszakról korszakra egyénről egyénre ismétlődik; az egyesek nevelésének közvetlen célját csak úgy lehet megközelíteni, ha ezeket a feladatokat a legjobban elvégezzük (**állandó feladatok**).

A feladatok másik része időnként és egyénenként különböző lehet aszerint, hogy milyen állapotban van a nemzet, milyen körülmények között él az egyén, mi a személyes nevelési szükséglete (**változó feladatok**). Ezek a *változó feladatok mindig az állandó feladatok módosulásai*.

A nevelés állandó feladatait ez a táblázat mutatja:

Állandó feladatok:

I. Egészséges életre nevelés (testnevelés):	II. Szellemi önállóságra nevelés (értelmi nevelés):	III. Nemes érzületre nevelés (erkölcsi nevelés):
1. a szervezet védelme (épség)	1. az elme védelme (a gondolkodás képessége)	1. az erkölcsi érzék védelme (a jó iránti fogékonyság)
2. a munkabírás kifejlesztése (erő)	2. aszellemi munkabírás kifejlesztése (az elme műveltsége)	2. az érzelmek nemesítése (lelkiismeret)
3. a feladatokhoz való alkalmazkodás kifejlesztése (ügyesség)	3. a szellemi feladatokhoz való alkalmazkodás kifejlesztése (a gondolkodás fegyelmezettsége)	3. az erkölcsi érzék kifejlesztése (felelősség)
4. az ellenállóvá fejlődés segítése (edzettség)	4. uralkodó gondolat kialakulásának segítése (az ismeretek rendezettsége)	4. erkölcsi irányelvek kialakulásának segítése (erkölcsi jellem).

E feladatok teljesítésétől várt eredmény:

az egészségre

a szellemi önállóságra

a jóra

való állandó törekvés.

Az egészséges életmódra nevelés a mozgások, testedzés, táplálkozás, tisztálkodás, öltözködés, időbeosztás, napirend témaköreit jelenti.

Az értelmi nevelés feladatai a *szellemi önállóság* felé vezetik a növendéket. Az önállóság minden nyilvánulása bizonyos értelmi minőség jele; az értelem fejlődése fokozatos önállóságban áll.

Az önállóság: az ember magatartásának az a vonása, *hogy dolgait másokra támaszkodás nélkül, maga tudja intézni*. E magatartásban mindig két elem van: a **gondolkodás képessége**, *ez velünk születik*, és az **ismeretek**, *ezeket magunk szerezzük meg*. Az tud valamit önállóan végrehajtani, akinek értelme annyira fejlett és van annyi ismerete, hogy *képes abban a körben tényeket és lehetőségeket, szükségleteket és tennivalókat felismerni, köztük választani, azaz értékelni, ítélni, magát elhatározni*. E képesség lassan gyarapodik, az önállóság rendjén alakul ki.

Az önállósulás: a világban való fokozatos tájékozódás; ennek mozzanatai: *a gondolkodás eredeti képességének kibontakozása, ismeretek gyarapodása, elrendeződése*. Az önállóság olyan mértékű, amilyen fejlett a **gondolkodás**, meg amilyen sok irányú, bőséges, alapos és rendezett **az ismeret**. Önálló csak az lehet, aki tájékozott a világban, azaz tudatosan él: tisztán látja önmagát és élete körülményeit, az egyén szerepét és felelősségét (önismeret), felismer okokat és elgondol következményeket (történelmi érzék), gondolkodása és ismeretei alapján határozott mértéke van dolgok és emberek megítélésére s ezt önmagára is alkalmazza (tárgyiasság).

Az önállósulás természetes folyamat, de magára hagyva ritkán tudja legyőzni az akadályokat. Az értelmi nevelés e küzdelemben segít: rendszeresen irányítja a világban való tájékozódást, ezzel előmozdítja a fokozatos önállósulást, azaz a tudatosság fejlődését. Azt nem vállalhatja, hogy mindenkit egyaránt önállóvá tesz, mert a teljes önállóságot nem éri el mindenki; arra sem vállalkozik, hogy az önállóság bizonyos mértékét határozott időpontra kifejleszti, mert az önállósulás egyénileg gyorsabb vagy lassúbb, olyan is van, aki mindig önálló marad. Azonban mégis másként fejlődik értelmi tekintetben, másféle ismereteket szerez, ezeket másként rendezi az, **akit segítenek, mint aki magára hagyottan** szed fel külső hatásokat, és külső irányítás nélkül gondolkodik. Egyénre és közösségre nézve egyaránt fontos, hogy *a szerzett ismeretek milyen körűek, mit tartalmaznak, az élettal milyen kapcsolatban vannak, mennyire alaposak és rendezettek* Nagy különbség, ha a gondolkodás csupán élénk, ami **adomány**, vagy fegyelmezett is, ami **szerezmény**. A nevelés a csendesebb elmét gondolkodáshoz szoktatja, az eleven eszűek gondolkodásában rendet teremt, mindeniket gyakorolja, feltár előttük minden területet, amelyet az embernek ismernie kell, hogy tudatosan élhessen s nemzete életében is személyes megfontolással tevékenyen vehessen részt.

Az önállóság fejlődése érdekében a nevelés elhárítja az önállósulás akadályait: gondoskodik arról, hogy a gondolkodás képességét baj ne érje, kiműveli az elmét, fegyelmezi a gondolkodást és rendezi az ismereteket (az értelmi nevelés közvetlen feladatai). E négyszeres munkával egyúttal kifejleszti az emberben a saját szellemi állapotával való törődést, az önállóságra való törekvést is.

A gondolkodás képessége a szellemi alkat kérdése, a nevelés sem meg nem teremtheti, sem szabadon nem alakíthatja.

Az **elme műveltsége** azt jelenti, hogy az elme nem maradt eredeti állapotában, hanem végezni tudja mindazt a tevékenységet, amelyet az ember szellemisége megkíván; a hatásokat nemcsak befogadja, hanem megtartja és rendszeresen feldolgozza, oly módon, hogy a világról benne a valóságnak megfelelő kép keletkezzék. **Az elme kiművelése az eredeti értelmi képesség kifejlesztése**. A művelés a gyengébb értelmet is megerősítheti; nélküle a legkülönb elme is legfeljebb televény föld; ha nem művelik és nem vetnek bele, igazi értéke nem jut napfényre, és esetleges,

hogy mit terem. **A művelés: a gondolkodás gyakorlása, az elmének tartalommal (ismeretekkel) ellátása és ismeretszerzésre tanítása.** A nevelés eközben utat nyit a képzeteknek, a megismerés vágyát (érdeklődést) ébreszti és irányítja, a megismerés tevékenységét (érzékelés, értelmezés, megértés) ellenőrzi s ezzel a szellemi fejlődést elősegíti. Az elme kiművelése, az értelmesség kifejlődéséről való gondoskodás: **a szellemi munkabírás kifejlesztése.**

A gondolkodás fegyelmezettsége abban áll, hogy az ember saját szellemi életét ellenőrzi, értelme munkáját tudatosan irányítja: nem elégszik meg felületes ismeretekkel. Nem lehet önálló, aki például nem tudja a képzetét határok közé szorítani, érdeklődését az egyoldalúságtól és a kapkodástól megóvni, ösztöneit és érzelmeit tárgyilagosan ellenőrizni és kormányozni, ötleteit megvalósítás előtt meggondolni s így az ismeretszerzésben és egyéb munkájában rendet tartani, valamit végiggondolni, elvhez ragaszkodni sem tud. A fegyelmezett gondolkodás mindennek a magvát keresi, teljes megértésre, igazságra, tárgyiasságra törekszik, megkönnyíti az eligazodást és lehetővé teszi, hogy változatos feladatok sajátos követelményeit kielégítsük. Az önállóság sokoldalúságot és mégis egyirányúságot kíván, elmélyedést mások gondolatvilágában, jelenségek megértését, bennünk felmerült kérdések gyökeres megoldását, láncolatlan feladatok következetes teljesítését. Ezt a gondolkodás fegyelmezése idézi elő, ezzel a szellemi feladatokhoz való alkalmazkodás képességét fejleszti ki.

Az ismeretek rendezettsége az ismeretek sokaságának követelménye, s a gondolkodás fegyelmezéséből következik. Azt jelenti, hogy az ember eligazodik ismeretei tömegében, tájékozódott a világban. Ez csak ott következik be, ahol megvan a képesség az *elemzésre (analízis)*, ami által a különbségek világosan kiderülnek, és az *összetevésre (szintézis)*, ami hasonlóságok, kiegészítések érvényesülését jelenti. Mindkét tulajdonság mindenkiben megvan valamennyire, de a kettő együtt ritkán találkozik olyan mértékben, hogy maga tudjon valaki a dolgok végső rendjére nézve megállapodni. Az önállóság azonban csak ezzel teljes, tehát ennek előkészítése a lényeges az értelmi nevelésben. Ezirányban az a közvetlen feladat, ami bizonyos mértékig mindenkiben elérhető: ismeretek egységének, jelenségek összetartozásának, magyarázat szükségének felismertetése. A nevelés az ismeretek rendezésével az életre irányt adó, uralkodó gondolat (életfelfogás, világnézet) kifejlődését alapozza meg.

A szellemi élet természetéből és a világ rendjéből, a folytonos változás örök törvényéből következik, hogy *nem elég az önállóságra képessé lenni, önállónak is kell maradni.* A nevelésnek a szellemi élet terén az a legfőbb feladata, hogy az emberben az **önállóságra való törekvés állandósuljon.**

Az esztétikai nevelés az értelmi és az erkölcsi nevelés közé kívánkozik, amennyiben az emberi intellektus a kiinduló pontja s az érzelmeket is erősen bemozdítja. Az esztétikai élmény a tudatban keletkezik és érzelmi állapotot ébreszt, amely az akaratot is befolyásolja. Az emberi természet **értelem-akarat-érzelem** megnyilvánulásainak egyensúlyához mindhárom **kiművelésére** szükség van. *Úgyszólván minden valós ténynek, gondolatnak, érzésnek és cselekvésnek van esztétikája.* Nevezetesebb területek a művészetek, a környezet, a természet, az emberi alkotás és munka, valamint az emberi viselkedés esztétikája, szépsége.

Az erkölcsi nevelés a tevékenységet irányító pozitív erőket igyekszik mobilizálni. A cselekvést irányító szellem ugyanis **a jellemtől függően lehet alantas vagy emelkedett.** Az erkölcsi nevelés arra törekszik, hogy az *egyéni cselekvés mozgatói közül a magasrendűeket juttassa uralomra,* s ezzel a közösség életében az erkölcsi rendet, azaz **a kölcsönös jóakaratot és segítséget, az együttes munka készségét, az igazság és becsület érvényesülését alapozza meg.** Itt az értelem jelenléte szükséges, de nem elegendő.

A tudatosság ugyanis még nem dönti el a cselekvés irányát, s bár az elhatározás értelmi munka, de ezt mindig megelőzi, irányítja és kíséri **valamilyen érzelem**. Az akarás lefolyásában az a döntő, hogy milyen fajta érzelmnek van valakin legnagyobb hatalma. Az uralkodó érzelem nemcsak az egyes cselekvéseket, de az egész tevékenységet meghatározza. A teljes áthatottságnak ez az állapota az *érzület*.

A **nemes érzületben jóindulat, igazságszeretet, becsületérzés uralkodik**; ekkor az ember ura lett ösztöneinek, érzelmi élete tisztult, képzeletét, akarását öntudatlanul is magas szempontok irányítják; benső életének és a külső világnak minden jelenségéről tudomást szerez, de érvényesülni csak azt engedi, ami *tiszta felfogásával, finom ízlésével egyezik*. Az **érzület a cselekvés állandó forrása**; a nemes érzület az egész magatartást, életfelfogást, életmódot, a közösség életében való részvételt *emelkedett szelleművé teszi*; **erkölcsös élet csak nemes érzületből fakadhat**. Az erkölcsi nevelés: az érzületnek, a tevékenység nemes irányának megalapozása, rendszeres fejlesztése és állandósítása; ezzel segíti elő a *személyiség teljes kifejlődését, vagyis a tudatosság és nemesség egybeforrását*.

Az **érzelmek nemesítése** az alsóbb és magasabb rendű *érzelmek harcában azok erejének fokozása, amelyek nem a testi élet közvetlen szükségleteiből erednek (érzéki érzelmek)*. A gyermek eleinte csupán az *érzéki (kellemes-kellemetlen)* hatás iránt fogékony, majd a külső világ tárgyival és személyeivel egyre többféle vonatkozása alakul ki, a másokra való tekintet a természetes önzést korlátok közé szorítja, a közvetlen érdek mellett szóhoz jut egyéb értékelés is. A kezdetben feltétlen erejű érzelmi indítás mintegy belső ellenőrzés alá kerül, a *helyes és helytelen tudattalan küzdelme tudatossá válik*. Ez a folyamat az elme művelődésével együtt jár: csak az *művelt ember*, aki ismeri saját érzelmi világát is, s nemes és alantas, tisztult és zavaros érzelmek között *önkéntelenül is a felsőbbrendűt követi*. A nevelés akkor halad ebben az irányban, ha táplálja a *nem közvetlen érdekű érzelmeket, kifejleszti az önuralom, önbírálat képességét, az erkölcsi értékelés hajlandóságát, ezzel tudatosítja az érzelmi életet, s a lelkiismeret szavának döntő súlyt ad*.

Az **erkölcsi érzék kifejlesztése** mértéket állít a lelkiismeret elé. Akiben ez az érzék fejletlen, csak a közvetlen indításra figyel és cselekvésének legközelebbi eredményére gondol; akiben fejletlen, az mindent számba vesz, ami a dologra tartozik, távoli következményeket és ellentétes érveket is mérlegel. Ebből látszik, hogy *az erkölcsi érzék fejlettsége a gondolkodás fejlettségét feltételezi*; a gondolkodás eredményében pedig csak akkor nyugszunk meg, ha az értelmi munka során kialakuló **igazságérzés megengedi**. Az **erkölcsi érzék kifejlődése: az érzelem és gondolkodás egyensúlyának kialakulása**. Aki pusztán logikai úton határozza el magát, lehet, hogy egészen jogosan, de esetleg nem erkölcsösen cselekszik; aki csak érzelmeire hallgat, talán jót akar, de megeshetik, hogy kárt okoz. Fejlett erkölcsi értékű emberben az igazság értelmi érzelmének kétségtelen erkölcsi jellege érvényesül, sem az érzelmek túláradását, sem az érzéketlen ridegséget nem engedi meg. Az érzelmek fegyelmezettsége útjába áll minden cselekvésnek, amelyet később a megbánás követne. **Az erkölcsi nevelés ezt a fegyelmezést, az érzelmi és értelmi elem tudatos egybekapcsolását végzi, ha az emberben a felelősséget, ennek tudatát és érzését kifejleszti**.

Erkölcsi irányelvek: végső tételek, amelyek a cselekvést irányítják. *Az erkölcsi eszme az egyénnek a közösséghez, igazsághoz, becsülethez való viszonyát jelzi*. Az erkölcsi irányelv kifejlődése tehát abban áll, hogy kialakul az érzelmi élet rendje. A nevelés az erkölcsi eszmét sem adhatja át készen, de az mégis feladata, hogy kialakulását vezesse. Ha sikerül a növendéknek arra szoktatni, hogy a külső világot és önmagát magasabb szempontból figyelje, elhatározásában eszményi célhoz alkalmazkodjék, akkor az erkölcsi irányelvek kifejtése az *akarás nemes irányát*

állandósítja, vagyis **megalapozza a jellem erkölcsi szilárdságát** s ezzel *az ember benső szabadságát*.

A jó iránti fogékonyság, a lelkiismeret szavára hallgatás, a felelősség átérzése és a jellem erkölcsi szilárdsága azt idézi elő, hogy az ember nem nézi elégedetten önmagát, hanem iparkodik fejleszteni benső értékét. A tudatos és nemes jellem tisztában van azzal, hogy az *ösztönök és magasrendű érzelmek között állandó küzdelem van*, állandóan ébernek kell tehát lennünk magunkkal szemben; minél nemesebbé fejlődött valaki, annál magasabban látja maga előtt élete eszményét, annál többet kíván önmagától. *A nevelés az erkölcsi törekvés állandóságát biztosítja azzal, ha gyakorolja az önvizsgálatot*, rendszeresen teret enged az *önnevelésnek*, megerősíti a javulás, *nemesedés vágyát*. Ebben a gondolatban, **a jóra való törekvés állandósításában egybefolyik az erkölcsi nevelés minden feladata**. E törekvés ereje a személyiség állandó fejlődését biztosítja.

A pedagógiai és pszichológiai szakirodalomban a **személyiség és jellem fogalmak** gyakran átfedésben vannak. Tulajdonképpen *minden ember személyiség*, s ezzel már többet mondunk, mint az **egyén** és **individuum** szavakkal. **Az egyén** általában jelenti valamely embert mint élőlényt, az **egyéniség (individuum)** már bizonyos, az egyénre jellemző tulajdonságokat is magában foglal, amelyek megkülönböztetik őt a többi embertől. **A személyiség** már az öröklött és szerzett, az egyéni élet során kialakult sajátos vonásokat is magában foglalja mint azok egységbe szerveződését. Definíciószerűen **a személyiség külső hatásokra kialakult belső feltételeknek és öröklött diszpozícióknak (adottságok, lehetőségek) az egyénen belül kialakult olyan egyedi, egyszeri és megismételhetetlen integrációja, amely meghatározza az alkalmazkodást, a viszonyulást a környezethez**. *Ez lehet aktív vagy passzív, önálló vagy önállótlan*.

A jellem ezek után tekinthető a személyiségvonások összességének, bár a magyar szóhasználatban etikai felhangot is kap a jellemes – jellemtelen kifejezés. Remplein szerint **a jellem a személyes értéktörekvés, érzés és akarás konstans meghatározója**. Mások egyszerűen **erkölcsi és akaratil tulajdonságok** összességéről beszélnek, s a jellemformálást azonosnak tekintik az erkölcsi neveléssel.

A jellem kialakítása alapvetően három területen, háromféle hatás szervezése által történik.

1. Szokások kialakítása. Ez a szoktatás, a *tevékenységek módszere*. Jó szokások kialakítására, helyes cselekvések beidegződésére van szükség. A pszichológia *dinamikus sztereotípiáknak is* nevezi a rendszeresen ismétlődő egyszerűbb tevékenységelemeket, amelyek a *gyakorlás által automatizálódnak*, mint pl. a járás, rendrakás, napirend szerinti életritmus, ima, tanulás, kötelességek elvégzése. Itt a **tevékenység és az akaraterő fejlesztése** van a középpontban.

2. Példaképek, minták, követési modellek állítása. Az ember utánzó lény, azt teszi, amit a környezetében lát. A nevelőnek hiteles mintaképpé kell válnia, s tanúságtevő módon elé kell élnie azt az életformát, amire nevelni akar. Másrészt rá kell mutatnia a jó ügyek pozitív képviselőire, hőseire, tanúságtevőire. Az eszményképek állítása érzelmileg is motiválja a növendéket. Itt az **élmények és érzelmek fejlesztése** a cél.

3. Meggyőződések formálása. Az ember energiáit hihetetlenül felfokozza az a tény, *hogy igaznak és fontosnak ismeri fel egy tevékenység kivitelezését*. Ez intellektuális tevékenység, de

az érzelmek is mozgásba jönnek. Itt a *belső azonosulásról* van szó, amely részben érveléssel, részben a *sikerélmény létrejöttének segítése* által alakítható ki. Az **autonóm morál kifejtése a tudatformálás és belső meggyőződés létrehozása nélkül elképzelhetetlen**. A gyakorlatban nagy jelentősége van a közösen végzett munkák utáni rendszeres beszélgetéseknek, vitáknak.

A jellem fejlődését meghatározó tényezők. Alapvetően három tényezőt lehet megemlíteni.

1. **Az életkor.** A biológiai érésnek kétségtelen szerepe van a jellemfejlődésben, s normális esetben a *jellem az idő előre haladtával fejlődik*. A gyakorlatban azonban az *életkorból még nem következik szükségszerűen a nagyobb jellemesség*, sőt a kettő teljesen külön pályán is haladhat. A nevelőnek ezért oda kell figyelnie a *negatív eszményképek hatására*, akik a jóérzésű növendéket megbotránkoztatják, a rossz irányban keresőt pedig cinikussá teszik és a destruktivitásban erősítik. Kóros esetben az is előfordul, hogy a jellemfejlődés leáll, *megreked egy alacsonyabb szinten (infantilizmus)*.

2. **Környezet.** A család, az iskola, a település és kortárs csoportok társasága, barátok közösségének hatásairól van szó. A *jellemfejlődés legfontosabb színtere a család*, ezért nagyon fontos a *jó családi légkör*, amelyben meghatározó a szülők egymás közti házastársi kapcsolata, a testvérek száma, életkora, nagyszülők jelenléte, lakáskörülmények s a család életviteli körülményei, munkamegosztás, ünnepek, családi programok, rendezvények, napi-rend, közösségi élet. *Az időráfordítás és időütemezés döntő jelentőségű*, több testvér esetén pedig a *személyre szóló szeretet biztosítása*. A negatív kortárs csoportoktól *nem a tiltás és prédikáció*, hanem a *jó hangulatú családi együttlétek és a baráti-közösségi kapcsolatok ápolása óv meg elsősorban*.

3. **Az értelmi fejlettség szintje.** A morális cselekvést a *tudatosult erkölcsi elvek, értékek és normák határozzák meg*. A tudatosodás fokozódása az erkölcsiség fejlődését eredményezi, ezért nem a biológiai életkor, hanem a *szellemi életkor a döntő a jellemfejlődésben*. Piaget az erkölcsi fejlettségi szinteken belül megkülönbözteti a **heteronóm és az autonóm morál stádiumát**. A *heteronóm morál* a külső tényezők által szabályozott magatartásszintet jelenti, az **engedelmességet**, amely addig tart, ameddig a külső hatás fennáll. Ennél magasabb rendű az *autonóm morál*, amikor belső készletre jön létre a cselekvés. Ez az **altruisztikus magatartás-szabályozás**, a szolgálat vagy **másokért élés**, amely nem igényel kikényszerítő hatalmat. Ennek kialakítása a nevelési cél.

Kohlberg és Turiel négy szakaszt különböztet meg a jellemfejlődésben: A **premorális** szakaszban a szabályok még nem befolyásolják a viselkedést. A **prekonvencionális** fázisban a szülő, felnőtt orientálja a gyermeket. A **konvencionális** szinten a család, a közösség elvárása a döntő, míg a legfejlettebb, a **posztkonvencionális** szinten az interiorizálódott elvek autonóm módon vezérlik a magatartást, saját meggyőződése alapján.

A nevelés változó feladatai

A nevelés mindig a tényekből, a jelenből indul ki; így tudja előkészíteni a jövőt. A növendékek sokfélesége, az egyéni fejlődéssel járó tömérdek változás, a körülmények módosulása, a közösség állapotának folytonos alakulása azt idézi elő, hogy *a nevelés örök feladatait csak az adott helyzethez alkalmazkodva lehet jól teljesíteni*. Így van ez mind az egyesek, mind a közösség szempontjából.

Minden egyes növendékre vonatkozóan lépten-nyomon mérlegelni kell, hogy a nevelés céljához miként lehet közelebb jutni az adott esetben. Valamennyi feladat megvan mindenkire és mindenre nézve, de más-más alakban.

*A változások felismerése, a megfelelő cselekvés elhatározása és végrehajtása minden nevelőnek személyes feladata. Ebben áll a növendékhez való alkalmazkodás, így alakul ki esetről esetre az **egyéni nevelés**, a személyre szóló s a növendék által is oly hőn óhajtott egyedi foglalkozás.*

A nevelés állandó feladatai nemcsak az egyénekre nézve sajátos alakúak, hanem a nemzetre nézve is; nemcsak az egyesek életében változnak, hanem a nemzetében is. Minden nemzet tagjainak vannak közösen jellemző vonásai, azokat kell alapul vetni. A nevelés állandó feladatainak a nemzet helyzetéhez és tagjainak közös vonásaihoz való alkalmazása **a nemzeti nevelés**. Így lehet a nevelés az, aminek lennie kell: az **együtt élőknek, az új nemzedékeknek nemzetnévelése, nemzetvédelem és nemzetfejlesztés az egyesek egyéni nevelése által.**

[Budapest, 1996. november]